

Kansanmurretta ja tekstilingvistiikkaa

AIMO HAKANEN *Viisi tuntia Kauvatsan murretta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 12, Turku 1981. 185 s.

AIMO HAKANEN *Laaki ja prekkajakku: tekstilingvistinen analyysi kauvatsalaisen kansanmiehen puheesta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 15, Turku 1982. 180 s. + 17 liitesivua.

1. Vanhan kansankielen tutkimuksessa hyvältä kielenoppaalta odotetaan paitsi aidon paikallismurteen taitoa myös hyviä kertojanlahjoja. Tällaisia mestarikertoja, jotka hyvämuistisina jaksavat tunnista toiseen välittää kuulijalle yksityiskohtaista tietoa menneistä tapahtumista tai ylipäätään entisajan elämästä, ei ole aina helppo löytää. Viisi tuntia Kauvatsan murretta -teoksen kielenopas on alallaan ennätysmiehiä, sillä koko lähes 190-sivuinen teksti on saatu yhdestä ainoasta haastattelusta, jonka aikana, haastattelijan paria pientä alkurepliikkiä lukuun ottamatta, on äänessä vain kielenopas, lähes 94-vuotias syntyperäinen kauvatsalainen muurari Mauri Katava (s. 1876).

Murreteksti on tarkoitettu ensisijaisesti palvelemaan tekstilingvististä tutkimusta. Kun litterointi kuitenkin pääosin noudattaa puolikarkeaa transkriptiota, tekstiä voi, kuten tekijä mainitsee, käyttää morfologisen ja äänneopillisenkin tutkimuksen materiaalina. Perinnäisen murteen tutkimuksen kannalta murrenäytteen kielenopas on kuitenkin arveluttavan valistunut: aikaansa valppaasti seuranneen Katavan kielessä on jo yleiskielen vaikutusta, jopa sivistyssanastoa, esim. *'mikä on semmonen 'särempi 'sümpöli siehen, 'pitkän 'ikkän* (s. 10); *että se 'ruattalaisüs pä'elimeks tai 'päkieleks 's u a m e s a se 'ruottin giäli* (s. 29); *eikä 'nistä 'virüksista eikä, 'it'öistä mitä me 'henñitämme jokä, 'minüti* (s. 49); *'kaikilla nis_on samà 'süstēmi vähä'* (s. 63).

Teoksen alussa esitellään Ala-Satakunnan murteen ominaispiirteitä esimerkein, jotka on poimittu Mauri Katavan kielestä. Huomioon on kohta kohdalta otettu myös kielenoppaan puheessa esiintyvät murteen yleisedustuksesta poikkeavat muodot. Koska Kauvatsa sijaitsee kahden valtamurteen, hämäläis- ja lounaismurteiden, välisellä siirtymävyöhykkeellä, olisi koko murteellekin tyypillinen, maantieteellisistä syistä luonnollinen vaihtelu ansainnut nähdäkseni enemmän huomiota; lueteltuihin alasatakuntalaispiirteisiinhan kuuluu useita selviä lounaismurteisuuksia, kuten lyhyttä painollista tavua seuraavan tavun yksinäisvokaalin puolipituus (*isò*), obstruenttien erikoisgeminaatio (*hoittäksēn*), heikkoasteisuus avotavussa *i*-loppuisen diftongin edellä (*flikòja, penkejä*) ja jo väistyvä *i, u* ja *ü* -loppuisten diftongien redusoituminen (*päevä, seorasa, käärä*). Tämä murteen perusvariaatio selittänee varmasti enimmissä tapauksissa myös idiolektin »säännöttömyyden» (s. XXVIII).

Murrepiirteitä ryhmitellessään tekijä on joskus yhdistänyt synnyltään hyvinkin erilaisia tapauksia. Tällaisia ovat esim. yleisgeminaatioon kuulumattomat geminoitumat (s. X—XI). Jo mainitun lounaismurteiden erikoisgeminaation lisäksi näihin on luettu nasaalien ja likvidojen eräitä vartalotyyppisiä koskeva geminaatio (*viljellüksest, sürämmet, sanõnnu*), jopa siirtymä-äänteenä esiintyvien puolivokaalien pidentyminen (*kauvvan, poijjät*) sekä loppukahdennustapaus *Kokèmmä,ejjo,èsa*. Joukkoon on pujahtanut myös partiisiippimuoto *varästoittuna*, joka olisi paremmin sopinut sivulle XV *ts:n* vaihteluesimerkkeihin (näissä on mainittu mm. *isännöittäjä ja metèlöittä*).

Tekstin ansioita on, että transkriptiossa on pyritty välttämään yleistyksiä, jotka karkeammassa merkinnässä valitettavan usein peittävät kiintoisat foneettiset ilmiöt näkymättömiin ja vaikeuttavat siten todenmukaisen ja tarkan kuvan saamista alkuperäisestä kielenäytteestä. Tutkijahan voi liiankin orjallisesti pysytellä

aiemmissä merkintätavoissa ja joko tahallaan jättää poikkeukselliset äännekehitymät huomiotta tai sitten ei lainkaan havaitse niitä, koska ei ole niiden olemassaoloa tiedostanut. Hakanen on esim. sananloppuisen *n:n* kirjavaa edustusta pyrkinyt merkitsemään tarkasti kuulemansa mukaan. Tekstissä vaihtelevat säilymä- ja katotapaukset; lisäksi *-n* on paikoin merkitty ylilyhyeksi.

Yhdyssanojen litterointikäytännettä tekijä ei ota puheeksi. Niinpä jää epäselväksi, miksi yhdyssanojen perus- ja määriteosat on väliin kirjoitettu erilleen. Lausepainollakaan ei näytä olevan asiaan vaikutusta. Yhtäällä on näet merkitty *'korkē koulun* (s. 68), toisaalla taas *nāmāk 'korkē'koulut* (s. 113) ja *'korkēkoulu* (s. 145). Sivulla 28 on *'erikois 'poika* mutta s. 135 *'erikois'henkilöilles sittes siälä*, s. 57 *'lämmihenkiset* mutta samalla sivulla hiukan myöhemmin *'lämmi 'henkisiä*. Toisinaan taas sanaliitotkin on tulkittu yhdyssanoiksi: *'viškümmēntäpenniä* (s. 4), *'rakēnukse'hirret* (s. 9).

Murteen yleisedustuksesta poikkeavia tai muuten odotuksenvastaisia kielenpiirteitä ei tekstissä ole osoitettu. Myös merkityksenselitykset on jätetty pois. Tekijä perustelee tätä sillä, että tavoitteena »on ollut mahdollisimman totuudenmukainen ja kommentoimaton kansankielen teksti, jota voidaan ryhtyä tarkastelemaan sellaisenaan, ilman ennakkoehtoja» (s. VII). Koska murrenäyte on näinkin pitkä ja sisältää sanastollisestikin kiintoisaa ainesta, siihen olisi ollut syytä liittää sanahakemisto. Osa merkityksistä selviää kyllä teoksen jatko-osasta, jossa analysoidaan tekstilingvistisesti yksi murrenäytteen 18 sisältöjaksosta.

2. Tekstin syntaktis-semanttiseen analyysiin tutkijalla on ollut ihanteelliset mahdollisuudet: murre on analysoijalle läheinen, ja hän on itse ollut haastattelijana alkuperäisessä puhetilanteessa. Tutkija on siten voinut ottaa huomioon paitsi nauhoitteesta ilmenevät puheen prosodiset piirteet myös ne kielenulkoiset tekijät,

jotka osaltaan, ratkaisevastikin, auttavat tekstin tulkinna ja jotka jäävät muilta kuulijoilta ja lukijoilta tavoittamatta.

Analysoitava teksti on jaettu informaatiojaksoihin, joilla tekijä tarkoittaa litteeraatioissa pisteeseen, siis lopputaukoon, päättyviä puheen jaksoja. Tätä käsitettä vastaa syntaktiseen tutkimukseen ehdotettu *lausumus* (Osmo Ikola), ja jokseenkin samaa tarkoittavat tekijän mukaan myös tekstilingvististen analyysien *makrosyntagma* ja perinnäisten kielioppien *virke*. Informaatiojakson pituus vaihtelee tutkitussa tekstissä nolasta sanasta eli »puhuvasta» tauosta yli sadan sanan mittaisiin ketjuihin. Tutkimus etenee lineaarisesti jaksosta toiseen siten, että litteroitu informaatiojakso analysoidaan ensin lauseiden perusstruktuurin mukaan, ts. jaetaan erityyppisiin normaali- ja eksistentiaalilauseisiin tai fragmentteihin. Sen jälkeen jakso esitetään yleiskielisenä ymmärtämistä helpottavine lisineen (= semanttinen tulkinta), ja lopuksi otetaan puheeksi vielä jakson tekstuaalinen tulkinta (esim. sidostus ja informaation teemaattinen laatu).

Tuloksista näkyy, että 60 % informaatiojaksojen peräkkäisistä elementeistä on normaali- tai eksistentiaalilauseita. Sellaisia fragmentaarisia lauseita, joiden pinta-rakenteesta puuttuu jokin pakollinen konstituentti, on 17,5 %. Lausepohjaisen rakenteen sisältäviä, yleensä nesessiivisiä lauseita on 5 %. Loput ovat lauseiksi tunnustamattomia fragmentteja (5,8 %) ja siirtymiä (11,7 %). — Erilaisia fragmentteja on siis yhteensä peräti 40 %. On kuitenkin huomattava, että puhekielen tekstilauseiden luokittelu muodollisin kriteerein tuottaa epätäydellisiä lauseita enemmän kuin kirjakielen lauseiden luokittelu. Varsin tavallistahan on, että puhekielen lauseessa jokin lauseenjäsenistä on ns. syntaktinen nolla (esim. s. 20, 51, 52, 55), jolla ei ole edustajaa tekstin pintarakenteessa. (Nimitystä semanttinen nolla Hakanen käyttää puolestaan tapauksesta, jossa fragmentin merkitys ei tekstuaalisesti ole yksiselitteinen, kuten syntaktisen

nollan on; s. 34.) Fragmentteihin tekijä on lisäksi sisällyttänyt mm. amebalauseet, syntaktiset liukumat (esim. s. 42, 60), joissa lause muuntuu toiseksi siten, että yksi tai useampi konstituentti on mahdollista katsoa kuuluvaksi kumpaankin lauseeseen (esim. *siellä, sinne kulkee jo tuommoiset tavalliset laivat, kulki niin Porin satamaan*). Siirtymät taas voivat olla joko tekstuaalisia (*niin, niin, vieläkin vaan jokuset matkii*), jolloin ne ilmaisevat, että edellä sanottuun seuraa jatkoa, ja kytkevät näin informaatiojakson eri osat toisiinsa, tai pelkästään lineaarisia (*ja ja tuota – – siitä tuli meteli*), jolloin ne antavat puhujalle hetken lisäaikaa muotoilla jatkorepliikkiä ja niiden funktiona on vain puheenvuoron varaaminen. Tekstuaalisen tarkastelun pohjalta näyttää siltä, että koko tekstin kannalta merkityksettömiä elementtejä ei puhekielisessä tekstinä yleensä esiinny. Litteroidun tekstin näennäiset fragmentit voivat nimittäin saada puheen prosodiikasta sidostuksen kannalta merkittävää semanttista sävyä. Jopa sellaisilla aineksilla (esim. naurahduksella, hymähdyksellä), joita litterointi voi vain viitteellisesti kuvastaa, saattaa informaation välittymisessä olla selvä, itsenäinen funktio.

Tuloksista paljastuu edelleen, että puhekielelle tyypillistä redundanssia esiintyy eniten kieliopillisissa sidostajissa ja informaation välittymisen kannalta tärkeässä sanastossa. Näistä edellinen on muodon redundanssia, jälkimmäisessä on josittain kyse sisällön redundanssista. Sisällön redundanssilla puhuja varmistaa sen, että sanoma tulee ymmärretyksi. Koko tekstin semanttisen juonen säilyminen ei välttämättä vaadi keskenään sidosteisten osien peräkkäisyyttä.

Tekstilingvistinen analyysi osoittaa, että 97 informaatiojakson pituinen murrenäyte käy hyvin esimerkiksi sidostuneesta tekstistä. Murretekstin ja yleiskielisen tekstin suhteen tekijä kiteyttää seuraavasti (s. 179): »Tekstianalyysiin perustuvan käsitykseni mukaan kauvatsalaista kansanmurretta puhuvan haastateltavani kie-

lälliseen kompetenssiin kuuluvat suurin piirtein samat syntaktiset mallit ja niiden modifioimiseen tarvittavat transformaatiosäännöt kuin yleiskielen puhujan kompetenssiinkin. Erot syntyvät kompetenssin sääntöjen soveltamisesta tekstin tuottamiseen todellisessa puhetilanteessa.» Kun analyysin tavoitteena on ollut selvittää, miten kokonaisen laajahkon puhejakson informaatorakenne muotoutuu, tutkija on joutunut seuraamaan informaation välittymistä järjestelmällisesti osan kerrallaan, mikä paikoin vaikuttaa mekaaniselta toistaan seuraavien lauseiden tulkinnalta ja täydentämiseltä. Muutakaan keinoa tällaisessa tutkimuksessa tuskin on, jos lähdetään siitä, että jokaisella tekstin osalla on paikkansa kokonaisrakenteessa. Tekstilingvistiin tulkitoihin vaikuttaa analysoijan näkökulma: puhetilanteessa läsnä olleelle teksti voi semanttisesti avautua eri tavalla kuin sille, joka tutustuu siihen ilman yhteyttä alkuperäiseen puhetilanteeseen. Mitä lähemmäs tutkittavaa idiolektia päästään, sitä luotettavampi on tulkinta.

3. Hakasen teosten paino on jälkimmäisessä, analysoivassa osassa, jossa tekijä testaa paitsi menetelmänsä sopivuutta murretekstiin myös lausetyyppensä määrittelyperusteita. Tekstilingvistinen tutkimus on lisääntyneestä harrastuksestaan huolimatta pysynyt verrattain teoreettisena suuntauksena. Hakasen mukaan (1982: 10) syynä on se, että kokonaisten tekstien käsittely on yleensäkin työlästä — ja vaikeudet vain lisääntyvät kun materiaaliksi valitaan viimeistellystä yleiskielestä poikkeava katkonainen puhekielen teksti. Menetelmän soveltaminen kansankieleen laajentaa siksi sekä tekstilingvistisen että puhekielen tutkimuksen aluetta. Kun puhekieli on saamassa osakseen yhä enemmän huomiota myös syntaktisessa tutkimuksessa, löytynee esimerkiksi puhutun kielen tilanteisesta ja pragmaattisesta vaihtelusta tekstilingvistikin antoisia tutkimuskohteita. Laajat kansankielen ja muun puhekielen tallenne-

kokoelmat odottavat käyttäjiään; nehän on alun perin kerätty palvelemaan kielen-
tutkimusta niin laajalti kuin suinkin, ja
uudet teoreettiset suuntaukset avaavat
niille uudenlaista, alkuaan arvaamaton-
takin käyttöalaa.

MARJATTA PALANDER